

ROLE UČITELŮ VE VÝCHOVĚ ČESKÉ MLÁDEŽE

Victor J. Drapela

Klíčová slova: Role učitele, učitel-manipulátor, učitel-aktualizátor, výchova k odpovědnosti, zdravému sebevědomí a pozitivnímu přístupu k druhým lidem.

Anotace: Článek je koncipován jako teoretická úvaha o vlivu osobnosti učitele na žáka. Autor vychází ze Shostromova rozdělení lidí na dva typy: aktualizátor je zdravou osobností, který vede žáky k odpovědnosti; manipulátor může ohrozit osobnostní rozvoj žáků. V závěru se autor zamýšlí nad potřebou ocenění práce českých učitelů a očekává od našich pedagogů vysoký stupeň kompetence při postupné transformaci české škol

Od roku 1989 došlo v České republice k hlubokým politickým a sociálním změnám. Konec komunistické vlády, odchod Slovenska z federálního svazku, dalekosáhlé a komplexní reformy v národním hospodářství. Ale přes všechny obtíže je dnes rehabilitace české ekonomiky považována za jednu z nejúspěšnějších mezi postkomunistickými zeměmi Evropy (Bray 1994, 1995; Kempe - Rohwedder 1993).

Mnoho zahraničních konzultantů se angažovalo na utváření těchto nových ekonomických struktur. A je známo, že tato infuze zahraničních zkušeností (a zahraničního kapitálu) značně přispěla ke kladným výsledkům práce českých odborných pracovníků.

Vzájemná výměna zkušeností v oblasti výchovy

Naskýtá se otázka, lze-li tento stimulační vliv ze zahraničí uplatnit také ve prospěch výchovy české mládeže. Existuje ovšem velký kvalitativní rozdíl mezi technologií, jež pracuje s neživou hmotou, a výchovnými procesy, které se bezprostředně dotýkají osobnosti mladých lidí. Technické obory jsou kulturně neutrální, výchova však

nikdy neexistuje v kulturním vakuu (Bingham 1976). Vyrůstá z myšlení a citění určité generace a z jejích potřeb - skutečných i domnělých. Jde o příslovečný *Zeitgeist*, který je navíc ovlivňován přínosy minulosti shrnutými v pojmu kulturních tradic.

Přesto však lze empiricky dokázat, že vzájemná výměna názorů a zkušeností je vhodná i mezi pedagogy zemí s rozdílnými kulturními tradicemi. Prospívá bezprostředně zúčastněným stranám a nepřímo celé mezinárodní pedagogické profesi (Drapela 1985).

Je třeba dodat, že moderní technologie okamžitého zpravodajství z celého světa automaticky sblížuje lidi všech kontinentů a snižuje intenzitu národnostních rozdílů. Všechny světadíly jsou stmelovány do nového, nadnárodního sociálně-kulturního celku. Svět, který se dříve jevil obrovský, se v nazírání lidí čím dál tím víc zmenšuje, takže je dnes často nazýván „globální vesnicí“.

I když je tato sjednocující tendence mezi lidmi různých zemí jen povrchní, může být pro nás podnětem k chápání mnohem základnější, skutečné jednoty lidské rodiny. Lidé na celém světě mají mnoho společných vlastností a potřeb a jsou si také podobní svými schopnostmi k uskutečňování dobrých činů i nehorázného zla.

Americké a české školy

Spojené státy mají dnes ve svých školách vyspělou poradenskou službu, jež je v rukou odborně vzdělaných specialistů. Před padesáti lety však tento systém fungoval jen málokde na americkém kontinentě. Učitelé tehdy vědomě i nevědomě spojovali při práci s dětmi vzdělávací a neformálně poradenské funkce.

V přítomné situaci českých škol se mi tento přístup zdá být jedině konkrétním řešením, jak umožnit plný rozvoj osobnosti žáků. Nelze totiž očekávat, že v nejbližší budoucnosti každá česká škola bude mít plně fungující poradenskou službu. Proto poctiví pedagogové v českých zemích budou musít uplatňovat svou vynalézavost a organicky spojit vzdělávací a poradenské funkce.¹⁾

Holistické chápání osobnosti

Správně chápaná pedagogika hledí na lidskou osobnost z široké perspektivy, která přesahuje kognitivní potřeby člověka. Účinný didaktický proces je důležitý. Nelze však přehlížet ani potřebu psychologického a etického vývoje žáků, na němž z velké míry závisí i síla jejich motivace k učení. Dobří pedagogové si toho vždy byli vědomi a pečovali o vývoj celého člověka. Vynikajícím propagátorem tohoto plně integrovaného nazírání na žáka byl Jan Ámos Komenský.

Bohužel soudobý trend ke specializaci nás často odvádí od celistvého pojetí člověka. Z toho si lze vysvětlit, proč je učitel často považován jen za instruktora, který má vyučovat látku různých předmětů (často jen jed-

ného předmětu) a má právo ignorovat všechny jiné aspekty žákovy osobnosti.

Vycházím z logického předpokladu, že nejdůležitějším činitelem pro úspěšnou činnost kterékoli školy je její učitelský sbor. Školní budova může být omšelá a mít popraskaný nátěr stěn ve třídách. A přece i za těchto nepříznivých (a pro žáky nezdravých) podmínek dokáže dobrý pedagog úspěšně vyučovat; naopak, ani nejlépe vybavené učební prostředí nezaručuje úspěch, je-li výchovný proces v rukou neschopných lidí.

Dva protikladné druhy lidí

Ve své knize *Man, the manipulator* rozlišuje americký psycholog Shostrom (1967) dva druhy lidí - manipulátory a aktualizátory. **Manipulátor** je v podstatě nepoctivý člověk, který zneužívá svých vrozených vloh. Jedná s lidmi jako s předměty, nevidí v nich skutečné osoby na své vlastní úrovni. Zdráhá se být pravým partnerem a nechce se angažovat s druhými. Soustřeďuje se především na to, aby dělal příznivý dojem. Svou pravou podobu zastírá umělou maskou.

Aktualizátor má zcela opačné zaměření. Je to poctivý člověk, jenž si uvědomuje své schopnosti i osobní nedostatky. Chce být sám sebou, proto nic nepředstírá a nic nezamlčuje. Lidi kolem sebe považuje za skutečné osoby a podle toho s nimi jedná. Aktualizátor se bez obtíží sdílí s druhými a je pro něj samozřejmé pomáhat lidem, zejména když jsou v tísní.

Učitel jako manipulátor

Shostromova klasifikace se dá dobře uplatnit na osoby v mnoha vlivných

¹⁾Uvědomuji si, že v ČR existují funkční ped.-psychologické poradny, které však působí mimo školu a poskytují služby celému regionu. „Akutní krizové případy“ problémů žáků se řeší až s časovým odstupem, přestože je často třeba je řešit ihned a na místě.

povoláních, zejména v politice, ve sdělovacích prostředcích, v ekonomickém sektoru a ve veřejné správě. Vztahuje se ale i na osoby v povoláních, jež jsou svým zaměřením přirozeně altruistické, jako lékařská a všeobecná zdravotní péče, pastorální činnost v náboženských institucích a práce pedagogů ve školství.

Učitel - manipulátor považuje žáky za figurky, které je třeba obratně posunovat a přemísťovat na třídní šachovnici v rámci osnov a školských směrnic. Manipulátor má o své žáky a o jejich vnitřní růst pouze druhotný zájem, jeho hlavním zájmem je vlastní kariéra.

Chci uvést jen několik příkladů manipulativního jednání mezi učiteli:

- svým autoritářským jednáním hraje učitel roli diktátora,
- přehnaným usměrňováním chování žáků připomíná byrokratického kontrolora,
- předstíranou laskavostí a falešnou vstřícností si chce získat přízeň žáků, aby je tím lépe mohl manipulovat.

Tyto příklady ukazují, že manipulativní chování může mít nejrůznější formy a že je často nelze odhalit na první pohled.

Erich Fromm (1947) tento druh lidského jednání řadí do kategorie „neproduktivního charakteru“. Označuje tak lidi, kteří se zdráhají sdílet cokoli s druhými a kteří soustřeďují všechnu svou energii na dosažení vlastního prospěchu.

Shostrom (1967) zdůrazňuje, že manipulátor se sám vnitřně ochuzuje. Jeho nezdravá soustředěnost na kontrolu a manipulaci druhých mu znemožňuje plně uspokojovat své vlastní potřeby: „Chybí mu vnitřní svoboda používat všech možností, které má k dispozici... Jeho manipulativní postoj ho olupuje o všechno.“

Zdravá sebekontrola pomáhá lidem integrovat svobodu svých vlastních rozhodnutí se smyslem pro zodpovědnost. Mnoho dnešních lidí však podle Shostromova ná-

zoru odmítá sebekontrolu a raději toleruje kontrolu odjinud. Tito lidé tíhnou k manipulativnímu chování. Fromm (1969) potvrzuje ve své knize *Escape from freedom*, že moderní lidé často přecházejí před svobodou, která je na dosah, a dávají přednost pocitu domnělého bezpečí, i když to podstatně omezuje svobodu jejich rozhodování.

Učitelé tohoto druhu celkem bez obtíží tolerují autoritární kontrolu od svých představených a ve styku se svými žáky uplatňují podobný autoritární styl. Snad si ani neuvědomují, do jaké míry tím poškozuji své mladé svěřence, kteří od nich právem očekávají pochopení, povzbuzení a zkušené vedení.

Učitel jako aktualizátor

Být manipulátorem, nebo aktualizátorem je podle Shostroma výsledkem osobní volby každého jednotlivce. Manipulátor má možnost pochopit, že jeho vnitřní postoj je neetický a jeho počínání nesmyslné. Má proto také možnost korigovat své zaměření a vědomě se vyvinout v aktualizátora. Takový vývoj by byl v souladu s tezí Maslowa (1970), jenž zdůrazňuje, že každý člověk má tendenci dosáhnout sebeaktualizace „... čím člověk může být, tím musí být; musí zachovat věrnost své vlastní přirozenosti“.

Poctivé přeorientování k sebeaktualizaci přirozeně vede člověka i k aktualizování druhých. Aktualizátor přijímá a cení si sebe samého a promítá paralelní postoj ve svém poměru k druhým. Nemusí je manipulovat a držet pod kontrolou. Protože naše vrozené vlastnosti a osobní tendence jsou eticky neutrální, lze je uplatňovat jak při manipulování, tak při aktualizování druhých. Během přechodu od manipulátora k aktualizátorovi dochází k zajímavým metamorfózám: z diktátora se stává přesvědčivý vůdce, z kontrolora úspěšný organizátor a předstíraná benevolence se mění v pravé přátelství.

Potřeby dnešní mládeže

Jak už bylo řečeno, moderní technologie a globální informační síť vytvářejí podmínky k vzájemnému sblížování lidí na celém světě. Vlastnosti americké a české mládeže se sice v mnohém liší, mají však důležité společné prvky. Proto jsem ochoten přijmout riziko obvinění, že neprávem zjednodušuji otázky této komparativní situace, a budu zde aplikovat některé své postřehy z dnešního amerického prostředí na české poměry.

Jako všude na světě mládež v českých školách potřebuje především učitele - aktualizátory, kteří by svým životním stylem ukazovali, jak lze úspěšně žít a fungovat v dnešní společnosti. Americký psycholog Bandura (1962) výrazně dokumentoval svou tezi, že jedinec si nejlépe osvojí určité způsoby chování, když se snaží napodobovat chování jiných osob. To platí zejména pro děti a mládež.

Každý pedagog je chtě-nechtě modelem pro své žáky jak v pozitivním, tak i negativním smyslu. Manipulátor u nich automaticky stimuluje egoismus, přetvářku a jiné nezdravé modality manipulativního chování. Aktualizátor je bez dlouhých výkladů ovlivňuje svým jednáním - vede je ke zdravému sebevědomí, k odpovědnosti a k pozitivnímu nazírání na druhé. Žáci se z jeho příkladu učí chápat způsob života, který má převládat v demokratické společnosti:

- všichni lidé mají svou základní důstojnost a určitá nezadatelná práva;
- děti mají právo svobodně se rozhodovat a samostatně jednat;
- mají ale také povinnost respektovat práva svých spolužáků a dospělých, s nimiž přicházejí do styku.

V této souvislosti je nutno zmínit se o názoru Frankla (1965) na důležitost vnitřního zaměření poradce při práci s klienty. Frankl zdůrazňuje, že úspěch poradenského proce-

su v logoterapii není závislý na technických strategiích. Osobnost poradce a způsob jeho chování jsou nejdůležitějšími nástroji k dosažení kladního výsledku terapie. Techniky, jichž poradce užívá, mají na úspěch jeho práce relativně malý vliv.

Učitel ovšem právem používá osvědčených didaktických metod při vyučování. Přesto však svým osobním zaměřením a způsobem, kterým jedná se svými žáky, dává nejvýraznější návod k utváření jejich hodnot a způsobu chování. Respektuje-li je jako skutečné osobnosti, i když mnohem mladší a nezkušenější, pomáhá jim vytvářet kladné sebezpojetí a stimuluje v nich otevřenost a přátelské jednání ve styku s druhými.

Závěrem několik námětů

1. Je velmi důležité, abychom realisticky chápali mentalitu dnešních žáků. Mají málo zájmu o minulost, i celkem nedávnou, jež je dospělým velmi blízká. Např. vliv totalitního režimu na život společnosti a převratné dění posledních let je zajímavá jen tehdy, pokud to příznivě, či nepříznivě ovlivňuje jejich bezprostřední situaci. Soustředí se na přítomnost a žijí pro budoucnost. Chtějí si za daných okolností co nejvíce dopřát, zejména zábavy, a považují generaci svých rodičů za beznadějně zastaralou. Je dobře, když si všichni uvědomíme, že i my jsme kdysi procházeli touto vzrušující vývojovou fází. Dospívání je někdy položertovně charakterizováno jako „dočasná psychóza“.
2. „Kázat“ dětem o jejich povinnostech je většinou neproduktivní. Mnohem účinnějším přístupem je ukázat jim, že žijí v době, kdy mají nejrůznější možnosti, zejména příležitost sami rozhodnout o svém nynějším i budoucím životním stylu. Je ovšem stejně důležité vštípit jim, že za své jednání musí přijmout zodpovědnost, již nelze odloučit od osobní svobody.

3. Žáci musí získat vyrovnané životní zaměření. Někteří psychologové zdůrazňují převážně osobní svobodu (Rogers 1961) a zdravou nezávislost na názorech okolí a společnosti (Maslow 1970). Jiní považují sociální smysl, ochotu ke spolupráci (Adler 1964) a zralou lásku k lidem (Fromm 1962) za hlavní činitele zdravé životní orientace. Frankl (1965, 1978) dodává, že láska či přátelství je nejvyšší životní hodnota, která člověku umožňuje objevovat smysl každé konkrétní situace jeho života, ať je příjemná, nebo bolestná.

Sloučíme-li všechny tyto myšlenky k formulaci vyrovnaného názoru dětí na život, dojdeme k závěru, že skutečná životní vyrovnanost je integrující i mnohostranná. Vychází z principu svobodného rozhodování a vytváří v člověku kladný postoj a přátelský vztah k druhým. Má-li proces vyučování připravit žáky k této vyrovnanosti, musí získat širší rozsah, než je obvykle očekáváno. Bude ovšem vždy zahrnovat požadavek zvládnutí učiva, bude ale mít další důležitý úkol - umožnit žákům základní přípravu na život.

Učitelé jim při tom pomohou, budou-li jim dávat příležitost k samostatnému jednání a zároveň od nich vyžadovat sebekázeň a poctivou práci při studiu. Stimulovat dnešní mládež k osobní nezávislosti a k vědomí zodpovědnosti je podle mého názoru základním posláním všech pedagogů. Na první pohled se tento úkol zdá být jednoduchý a ucelený, ale jeho uskutečňování vyžaduje vysoký stupeň pedagogické kompetence, lidské trpělivosti a optimismu.

4. Protože práce učitelů je namáhavá a často nevděčná, mají nárok na podporu ze strany svých představených. Očekávají ji zejména od ředitelů škol, v nichž pracují, od inspektorů, kteří navštěvují školy,

a aspoň nepřímou od pracovníků na ministerstvu. Vnitřní poctivost, pochopení, důvěra a respekt pro děti jsou vlastnosti, jež charakterizují dobré pedagogy. Pro vedoucí osobnosti ve školství jsou tyto vlastnosti, s vhodnými obměnami, stejně důležité v jejich vztahu k učitelům.

V této souvislosti chci upozornit na závěry Abrahama Maslowa (1965), který svým výzkumem doložil, že úspěšní podnikatelé a manažeři dosahují svých cílů především proto, že pro své zaměstnance vytvářejí lidsky podnětné a produktivní prostředí. Zaměstnanci cítí, že k nim představení mají důvěru, že jim ukazují pochopení a respekt a že oceňují jejich dobrý výkon. Maslow dodává, že motivace výdělku přivádí nadané byznysmeny k týmž závěrům, ke kterým on došel z perspektivy humanistické psychologie.

Úspěšné administrativy dnešních školních systémů se snaží konkrétně uplatňovat Maslowovy teoretické závěry. Cítí-li učitelé, že se jejich práce oceňuje a že jejich podněty jsou vítány, oživuje se celý systém. Je nesporné, že tyto závěry lze uplatnit i v českém školství ku prospěchu pracovní morálky učitelů a kvality jejich práce s mládeží.

Literatura:

- ADLER, A.: Superiority and the social interest. Evanston, IL, Northwestern University Press 1964.
- BANDURA, A.: Social learning through imitation. In: Jones, M. R. (Ed.): Nebraska symposium on motivation. Lincoln, University of Nebraska Press 1962.
- BINGHAM, W. C.: Comparative guidance: A call to action. Vocational Guidance Quarterly, 1976, s. 360-365.
- BRAY, M.: Czech Republic's future looks bright. The Tampa Tribune, 11. listopadu 1994, s. 7.

- BRAY, M.: Ex-communist banks learn to compete. *The Wall Street Journal*, 31. října 1995, s. 5.
- DRAPELA, V. J.: International and comparative perspectives in counselor education. In: Pedersen, P. (Ed.): *Handbook of cross-cultural counseling and therap.* Westport, CT, Greenwood Press 1985, s. 291-298.
- FRANKL, V. E.: *The doctor and the soul: From psychotherapy to logotherapy.* New York, Knopf 1965.
- FRANKL, V. E.: *The unheard cry for meaning: Psychology and humanism.* New York, Simon & Schuster 1978.
- FROMM, E.: *The art of loving.* New York, Holt, Rinehart & Winston 1962.
- FROMM, E.: *Escape from freedom.* New York, Holt, Rinehart & Winston 1969.
- KEMPE, F. - ROHWEDDER, C.: Top executives name Czech Republic most attractive for future investments. *The Wall Street Journal*, 9. července 1993, s. 1.
- MASLOW, A. H.: *Motivation and personality (2. vydání).* New York, Harper & Row 1970.
- MASLOW, A. H.: *Eupsychian management: A Journal.* Homewood, Irwing-Dorsey 1965.
- ROGERS, C. R.: *On becoming a person.* Boston, Houghton-Mifflin, 1961.
- SHOSTROM, E.: *Man, the manipulator.* Nashville, TN, Abingdon Press 1967.